GÎNDURI DESPRE PROVIDENŢĂ

Sînt unii oameni pe care toată lumea îi ajută, îi ocroteşte, cărora toţi le poartă de grijă, cărora totul le vine la îndemînă. Sînt unii oameni cărora nimic nu le poate dăuna. Chiar şi în împrejurările cele mai vitrege, chiar dacă ei înşişi ajung printre cei mai nenorociţi, în cele din urmă totul se întoarce în folosul lor. Îi însoţeşte un fel de noroc îndărătnic, sînt înconjuraţi de un nimb vrăjit, pînă şi natura îi protejează; asta se numea pe vremuri providenţă. Sînt unii oameni norocoşi de pe care necazurile se scurg ca apa de pe gîscă, dar ce vorbesc eu?, care nici măcar n-au parte de necazuri, ci numai de binecuvîntări — căci s-au născut să fie ocrotiţi.

E de nedescris cîte mi s-au întîmplat mie în copilărie, cîte eşecuri, cîte nenorociri, cîte lovituri n-am avut de îndurat; privită din afară, toată tinereţea mea a fost un iad! Pentru ca apoi să reiasă că tot timpul n-am trăit decît sub oblăduirea norocului. Iată de pildă prostia aceea inimaginabilă, de neînţeles, pe care am făcut-o la sfîrşitul războiului, cînd orice copil cu mintea întreagă (ba chiar şi un tîmpit) ştia prea bine care este situaţia; cum vă spuneam, chiar după patru ani de război, strînşi fiind în menghina fronturilor care se apropiau din toate direcţiile, eu tot ofiţer de carieră am vrut să mă fac: m-am înscris la şcoala de cadeţi. Nici dacă aş fi căutat cu lumînarea cariera cea mai lipsită de perspectivă, de viitor, nici dacă ţelul ar fi fost să-mi distrug cu propria mea mînă viaţa şi tot n-aş fi procedat mai bine. Şi ce a ieşit din asta?

Mai întîi m-am învăţat cu ordinea.

Pînă atunci fusesem, un copil leneş, molatec; împrăştiat, visător, neputincios; trăiam într-un permanent haos, suferam mereu de lipsă de timp. Apoi, în toiul chinurilor instrucţiei, supus şi umilit de superiorii mei

cu tot felul de funcţii şi ranguri, m-am trezit deodată că am ajuns să le fac pe toate la timp (şi de aceea aveam timp pentru toate), că mă concentrez întotdeauna la sarcina următoare, că nu mă mai sperie nimic, că nu sînt descurajat — că, în ciuda lenei mele iniţiale, sînt mereu punctual şi ordonat. Mi-am dat seama că ceea ce pot face alţii pot face şi eu; că ceea ce oamenii pot suporta, pot suporta şi eu. În limbaj militar asta se cheamă ţinută, ceea ce înseamnă aproximativ că niciodată, indiferent de condiţii, să nu-ţi pierzi încrederea în tine. Nu a fost floare la ureche, nu a fost o joacă (ci un chin, un calvar să-mi însuşesc toate acestea în armată, şi încă pentru totdeauna, încît pînă în ziua de azi îmi fac întotdeauna patul înainte de a pleca de acasă, pantofii îmi sînt lustruiţi, biroul îmi este mereu în ordine; nimic nu-mi este mai străin decît spiritul boem care-i caracterizează pe artişti. Nici nu vă pot spune cît timp şi cîtă energie am economisit în timpul vieţii datorită acestei ordini care mi-a intrat în sînge, chiar dacă timpul astfel economisit de cele mai multe ori nu l-am umplut cu altceva decît cu lîncezeli visătoare, după cum mi-e firea.

Dar, în afară de toate acestea, acolo, în armată, am învăţat şi ceva mult mai important

Există o lume interioară a omului, cu etica ei, cu valorile ei, cu noţiunile ei: o lume aparte, unică, ce nu poate fi asemuită cu a nimănui. Din ea provin intuiţiile sale asupra binelui şi a răului; asupra felului cum trebuie acţionat în anumite situaţii.

Pe de altă parte există o lume a disciplinei, a constrîngerilor, a ordinelor, mai explicit: a regulamentelor, care prevăd, unitar şi obligatoriu, acelaşi lucru: ce este răul, care e felul în care trebuie acţionat în anumite situaţii.

Armata este tocmai instituţia care te învaţă să deosebeşti autonomia interioară a personalităţii de regulile exterioare ale jocului asumate prin jurămînt. În zadar îi vin soldatului dinăuntrul fiinţei sale intuiţiile certe despre ce şi cum trebuie făcut acum sau altădată, soldatul va acţiona de îndată în mod reflex, potrivit indi-

caţiilor. De fapt ar trebui compătimit, deoarece motivaţiile sale sufleteşti se identifică numai arareori cu cele exterioare: soldatul nu se supune niciodată poruncilor sale sufleteşti, el trăieşte într-o continuă stare de schizofrenie, modul său de viaţă este sciziunea interioară. Numai că lucrurile nu stau chiar aşa. Soldatul are două posibilităţi de a ieşi din capcană:

Dacă este o fire practică şi se poate acomoda, renunţă de îndată la lumea sa intimă, o înlocuieşte pe cea interioară cu cea exterioară (adică îşi interiorizează regulamentele asumate prin jurămînt), încît de aici încolo se identifică pe deplin cu orice ordin: se transformă într-o maşinărie executivă precisă, într-o simplă figură de şah.

Dacă în schimb se respectă pe sine însuşi, atunci, în cele din urmă, cu preţul a numeroase frămîntări, conflicte şi zbuciumări, îşi însuşeşte marea lecţie (care este legea de bază nu numai a vieţii cazone, ci şi a vieţii sociale în general): să te supui întotdeauna constrîngerilor exterioare, să respecţi întotdeauna regulile jocului, dar să nu renunţi niciodată la dreptul de a-ţi forma în suflet propriile tale convingeri, pe care să le poţi stăpîni cu gîndul. Acel soldat trăieşte două vieţi concomitent: trupul său acţionează după regulile jocului (respectă cinstit toate indicaţiile), în schimb mintea sa observă, interpretează, gîndeşte în mod suveran, înălţîndu-se astfel chiar deasupra propriilor fapte. Şi nimeni să nu creadă că această stare este identică cu schizofrenia mai sus amintită. Dimpotrivă, este victoria lumii sufleteşti asupra celei exterioare; a inteligenţei asupra constrîngerii; aş putea spune şi că în acest caz este vorba de victoria libertăţii spirituale de neîncătuşat asupra disciplinei exterioare (corporale). Faptele, vorbele ne pot fi impuse — gîndurile ne rămîn libere.

Această deosebit de importantă capacitate de discernămînt (acest modus vivendi) am învăţat-o eu în armată — cît de mult mi-a folosit mai tîrziu îşi poate da oricine seama.

Şi chiar mai mult decît atît!

Pînă atunci fusesem un elev dezordonat, neatent, slab; dacă n-am căzut niciodată la vreo materie, s-a datorat mai degrabă bunăvoinţei profesorilor mei decît strădaniilor mele. Mă cufundam pînă peste cap în lucruri mai plăcute, mai desfătătoare chiar, visam jucăuş de dimineaţa pînă seara; nu ştiu cum se făcea, dar nu-mi găseam niciodată timp pentru lucruri care cereau un efort cît de mic. La armată m-am învăţat să şi învăţ.

Cu toate că n-aveau nici o metodă deosebită. Ne băgau pur şi simplu într-o clasă şi ne obligau să stăm două ore în linişte şi să învăţăm. Dacă acum m-ar întreba cineva cum poate fi obligat un om să ducă la îndeplinire o sarcină, prin însăşi natura ei voluntară, i-aş răspunde: trebuie pus în faţa sarcinii şi împiedicat să se ocupe cu orice altceva. Ne băgau în sala de clasă, ne obligau să ne scoatem cărţile pe masă şi apoi ne observau cu stricteţe nu care cumva să ne jucăm, să ne scriem unii altora bileţele, ori să strecurăm romane de aventuri pe sub manuale. Deci, vrînd-nevrînd, de plictiseală dacă nu de altceva, citeam lecţiile. Şi iată miracolul: în timp ce mai că nu ne-am ţicnit de plictiseală în cele două ore zilnice de studiu, la sfîrşitul trimestrului m-am trezit la aproape toate materiile cu „foarte bine“! Faptul că citeam măcar o dată lecţiile, că rezolvam problemele în joacă, numai să-mi treacă de urît, s-a dovedit suficient ca să reiasă că eram în stare să fac faţă cu uşurinţă la toate materiile teoretice. Dacă atunci nu m-ar fi învăţat (aproape cu forţa) toate aceste lucruri, mai tîrziu n-aş fi găsit destulă răbdare în mine pentru a mă pregăti în continuare şi aş fi rămas pînă la moarte un elev slab. Dar aşa, întotdeauna, la toate şcolile prin care am trecut după aceea, am ajuns cu uşurinţă, fără efort, aproape de la sine înţeles, printre primii.

Ţinuta—

Autonomia interioară —

Conştientizarea capacităţilor mele spirituale —

acestea sînt în principiu cele trei mari binecuvîntări pe

care le datorez eu armatei; şi atunci vă rog să-mi spuneţi: ar fi fost cineva în stare să mă pregătească mai bine pentru drum? Şi vă rog să fiţi atenţi, căci acum urmează lucrul cel mai interesant. Cînd a început să reiasă că, în ciuda greutăţilor de la început, nu numai că făceam faţă, dar mă şi încadram în viaţa cazonă, deci cînd a început să mă pască pericolul de a deveni pe de-a-ntregul soldat (adică şi sufleteşte), atunci pericolul acesta a dispărut ca prin minune, parcă de la sine. Frontul de răsărit ajunsese pînă la noi, războiul era pe sfîrşite, apoi s-a terminat, iar eu m-am văzut scăpat de armată; n-a trebuit să plătesc bir pentru cele primite; am rămas cu cîştigul net.

Aşa s-a întors în folosul meu uriaşa greşeală de odinioară (aceea de a mă fi făcut ofiţer în timpul războiului), aşa s-au transformat în binecuvîntare toate tragediile mele personale şi colective!

Am avut, bineînţeles şi pe parcurs o seamă de norocuri tragice. Cum aş putea numi altfel de pildă acea întîmplare din timpul refugiului, cînd, într-una din taberele din Dunántúl, au încercat să reorganizeze şcoala noastră, dar eu, din cauza zbuciumului în care trăiam, nu mai reuşeam să mă concentrez asupra lecţiilor (luam numai note proaste) — şi deodată, în situaţia aceea critică, vîntul a început să aducă bubuitul tunurilor şi al mitralierelor, căci Frontul de Răsărit ne ajunsese iarăşi din urmă, noi am fost nevoiţi să o luăm din nou la goană, iar eu am scăpat din nou cu demnitatea nepătată?! De altfel acel blestem necontenit (Frontul de Răsărit care se apropia fără încetare) s-a dovedit a fi pentru mine o binecuvîntare permanentă. Cum aş fi ajuns altfel în Polonia, în oraşele hanseatice, pe ţărmurile de la Răsărit şi apoi pe cele din Nord, pînă în Danemarca şi la Ditmarschen, cum aş fi cutreierat eu Europa — şi pe deasupra călare, sau chiar pe jos — dacă frontul nu ne-ar fi urmărit într-una? Această urmărire a fost călătoria mea de studii, refugiul, educaţia mea: cu cît pătimeam mai mult, cu atît deveneam mai privilegiat.

E suficient şi atît, că în timpul refugiului (adică, mai bine zis, în timpul prizonieratului care i-a urmat) am prins gustul cărţilor; lumea minunată a adolescenţei

(Jules Verne, Karl May, Jókai Mór) lipseşte şi acum din cultura mea. Prima carte care mi-a căzut în mînă şi pe care, avînd timp din belşug, am şi citit-o, a fost ei bine, ghiciţi care a fost acea carte? Simt şi acum un nod în gît de emoţie, de recunoştinţă: a fost *Război şi pace* de Tolstoi! Nu ştiu cum a ajuns în lagăr, cine a fost obsedatul care a cărat-o după el, doar erau şase volume groase (în aceeaşi legătură urîtă, de pînză roşie, cum le am şi eu acum), dar erau acolo şi mi le-a împrumutat cu plăcere, iar asta a fost prima carte pe care am citit-o. Ei bine, vă rog să-mi spuneţi cum s-a putut una ca asta? Ca cineva, în cele mai vitrege condiţii posibile, să primească din prima clipă numai ce e mai bun?

Am primit întotdeauna ce era mai bun din toate, niciodată ce era lipsit de valoare sau mediocru. Şi întotdeauna exact la timp! Nu prea devreme, cînd n-aş fi înţeles nimic, nici prea tîrziu, cînd gustul deja pervertit ar fi privit lucrurile cu dispreţ, ci exact la timp, cînd am fost în stare să înţeleg, să asimilez — cînd am avut nevoie. Mi-e jenă, dar uneori am impresia că cineva mi-a purtat de grijă!

De pildă pe vremea cînd vegetam în cazarma din Hamm, ca prizonieri de război, în dosul gardului gros de sîrmă ghimpată, cînd cu toţii eram gata-gata să ne pierdem minţile de inactivitate, uşa dormitorului s-a deschis brusc şi a intrat un veteran cu mustaţa pleoştită, clipind stingherit. Părea bătrîn, cu toate că — oricine poate socoti — n-avea decît patruzeci de ani; era plutonier; mantaua îi era şifonată, el însuşi părea obosit, în ochii, săi simpatici se citea o mare nesiguranţă. Tocmai sosise cu un nou transport, ne-a explicat el, încă nu fuseseră încartiruiţi şi ne ruga să-l primim printre noi pînă i se găsea şi lui un loc. Trăiam şi aşa destul de înghesuiţi (eram patruzeci de oameni într-o încăpere goală), dar eu m-am tras puţin la o parte pe parchet şi i-am făcut semn să se aşeze. Atunci s-a prezentat:

— Sînt sculptorul Szervátiusz Jenő din Cluj, a spus el.

Ce părere aveţi? Din acea clipă nici vorbă n-a mai putut fi de lîncezeală, de plictiseală; din acea clipă am început să am de dimineaţa pînă seara treburi urgente şi importante; el m-a învăţat să desenez, apoi să modelez; lui îi datorez şi faptul că acum, după treizeci de ani, am oarecare habar despre forme, despre construcţii, că ştiu să-mi folosesc ochii.

Soarta mi-a oferit ce e mai bun din toate şi pe toate la vremea lor. Căci nici dacă atunci, fiind încă un mucos, m-aş fi înscris la facultatea de arte plastice şi tot n-aş fi avut un profesor mai eminent decît pe Szervátiusz!

Dar cel mai acut şi mai înspăimîntător am simţit mîna providenţei la centrul de concentrare al prizonierilor. Asta s-a întîmplat sus, la Ditmarschen, unde englezii ne-au adunat pe toţi ungurii, ca să ne poată băga apoi în tabere închise. Eram foarte aproape de golful Tönning (iar pe de altă parte de Wesselburen, satul natal al lui Hebel), chiar în regiunea unde odinioară bîntuia călăreţul-fantomă al lui Storm. Iniţial ţinutul fusese un fund de mare; dar oamenii au împins mai încolo Marea Nordului prin două baraje uriaşe, la fel ca şi olandezii, ca să-i cucerească pămînturile. Cîmpia aceea se întindea ca o uriaşă mare cenuşie, pe care pluteau, precum nişte insuliţe verzi cu contururile incerte, fermele îndepărtate cu acoperişurile lor sîngerii, cu livezile de pruni din jur, toate străjuite de coroanele uriaşe ale străvechilor tei germani. Printre ferme, pe nişte mici parcele împrejmuite cu sîrmă, păşteau vaci negre, bălţate. Pe alte parcele creştea într-o ordine milităroasă secara albăstrui-brumărie; pe alocuri se vedea rătăcită cîte o albăstrea, stoluri elegante de pelicani pluteau pe deasupra — şi toate erau atît de minunate, atît de impresionant de paşnice şi de caracteristice încît nu o dată, văzînd atîta frumuseţe, am izbucnit în plîns.

Dar cele mai frumoase erau digurile! Cele două diguri de pămînt lungi, înalte de un cat, care coteau paralel încoace şi încolo pe mulţi kilometri pînă la orizontul pierdut în ceaţă şi pe care iarba creştea liber, după voia lui Dumnezeu. Creştea, se răspîndea, unduia frumos, îşi oferea la fiecare adiere de vînt miresmele şi

straturile nenumărate de culori şi, dacă uneori mă culcam în desişul ei şi priveam în stînga şi în dreapta cu capul sprijinit pe braţ, în faţa ochilor mei se întindea într-o parte marea nesfîrşită, iar în cealaltă parte peisajul german etern.

Acolo ne-am pus noi corturile şi am rămas săptămîni şi luni de zile în vara lui ’45, pe fundul acela de mare, nu departe de dig, într-una din livezile cu pruni deşi, lîngă una din fermele cu acoperişul sîngeriu. Cîte un păduche apărut prin lenjeria noastră de corp, cîte un uragan stîrnit din senin şi care ne uda (ba uneori ne şi ridica în slăvi) corturile — acestea erau singurele senzaţii ale vieţii noastre monotone! Ne dădeam în vînt după orice posibilitate de distracţie, sau măcar de variaţie.

Aşa s-a făcut că, atunci cînd s-a anunţat un concert la biserica de la Hemmerwurth, în apropiere, ne-am dus şi noi cu multă plăcere, cu toate că n-aveam prea mult de-a face cu muzica, eu de pildă habar n-aveam ce înseamnă un concert în biserică. Credeam că este un fel de cucernicie blajină, nişte psalmodieri în surdină, nimic mai mult, şi totuşi păşeam voioşi prin bălăriile cît un stat de om, drept înainte, căci biserica din Hemmerwurth fusese construită pe o moviliţă (poate o fostă insulă) şi se vedea din toate părţile pe fundul acela de mare.

Doamne, ce amalgam era şi biserica aceea!

Era înconjurată de un zid zdravăn, acoperit de muşchi şi de licheni, ca un zid de cetate. În spatele lor erau împlîntate, sau mai degrabă înclinate, ca o adunătură de beţivi, o mulţime de pietre funerare vechi, cioplite. Pe ele se căţărau trandafirii: trandafiri înfloriţi, roşii, albi — o ploaie, un potop de trandafiri —, care acopereau din cap pînă-n picioare, transformau într-un convoi rustic de nuntaşi pietrele funerare, care şi aşa de-abia se mai ţineau să nu cadă. Iar sus, pe movilă, în mijlocul nuntaşilor afumaţi, se înălţa, văzîndu-se pînă departe şi parcă împărţindu-şi în stînga şi în dreapta binecuvîntările, biserica.

Nu trebuie să vă imaginaţi vreo catedrală pompoasă; nici nu putea fi vorba de aşa ceva în ţinutul acela să-

rac. E adevărat că o construiseră destul de înaltă (din blocuri de piatră), dar era îngustă, bătrînă şi pătrunsă de umezeală — o biserică de ţară obişnuită. Baza ei era în stilul vechi romanic; din cîte îmi amintesc, şi deasupra intrării se arcuiau bolţi greoaie. Dar sus, ferestrele erau ornamentate cu arcurile frînte şi cu dantelăriile de piatră ale goticului! Înăuntru plafonul era de asemenea brăzdat de arcuri avîntate, dar amvonul era de pildă în stilul inimitabil al renaşterii germane. Din tavan atîrna, ca un candelabru, un uriaş crucifix baroc, colorat; trupul însîngerat al lui Cristos părea că se zbate în chinuri! Iar strana, băncile netede, greoaie, trădau fără putinţă de tăgadă gustul burghez.

Nu, în cazul bisercii din Hemmerwurth nu putea fi vorba de stil. Adică putea fi vorba, şi încă foarte bine, căci fiecare colţişor trăda un gust pur, imaculat, dar nu existau două colţuri cu acelaşi stil în toată biserica! Pe deasupra nici una din acele firide, din acele mobile sau obiecte nu erau vreo capodoperă a vremii lor, ci doar nişte produse meşteşugăreşti destinate satelor, de felul celor pe care şi le-a putut permite dintotdeauna orice parohie săracă lipită pămîntului ca aceea. Era biserica aceea mică, îngustă, era o îngrămădeală de stiluri, ca să zic aşa, dar Dumnezeu mi-e martor că niciodată n-am văzut o alta mai frumoasă.

Căci, oricît de îngustă, oricît de provincială ar fi fost, adunase în ea timp de o mie de ani tot ce era mai frumos şi mai nobil în Europa. Veniseră, veniseră cu zecile noile generaţii şi fiecare continuase după gustul său construcţia atît de lentă a bisericii. I-au adăugat fiecare cîte ceva, fiecare şi-a întipărit în ea felul său de a trăi, de a gîndi, (lumea sa), încît atunci cînd a fost gata, se adunase în ea toată istoria stilurilor. Era prezent în ea însuşi poporul, timpul, însăşi existenţa organică; cine intra acolo, intra mai degrabă în istorie decît într-un lăcaş sfînt.

Iată un alt uriaş dar dintre cele pe care le-am primit în săptămînile acelea de foame, de trai în corturi, de viaţă fără rost — cui să-i mulţumesc? Să mi se deschidă pentru prima oară ochii şi asta tocmai la Schülpe, să mă minunez pentru prima oară în faţa unei clădiri ridicate

de mîna omului şi să fie chiar minunea aceea! Ce să vă spun: de atunci am fost şi la Veneţia şi la Chartres, dar ceva mai emoţionant n-am văzut; cea mai inedită trăire arhitecturală din viaţa mea a rămas biserica din Hemmerwurth.

Deci în ea ne-am înghesuit noi plini de praf şi transpiraţi, venind dinspre Schülpe, după o plimbare veselă de trei sferturi de oră. În acele bănci ne-am aşezat cuviincioşi (dar tropăind); pe acele sculpturi, pe acele blocuri de piatră ne-am odihnit privirile, bucurîndu-ne între timp de răcoarea care se adunase sub ele de-a lungul secolelor tumultoase.

Şi, de îndată ce ne-am aşezat, a şi început concertul.

Habar n-am cine a fost artistul care a cîntat; n-am auzit de el nici înainte, nici după aceea. Şi totuşi nu putea fi un oarecare: se zvonea că în civilie ar fi fost primul organist al domului din Köln. Îşi tîra şi el zilele pe acolo, pe fundul acela de mare de la Ditmarschen, ca prizonier de război, la fel ca şi noi, ungurii, dar, de îndată ce a descoperit acea orgă din bisericuţa de ţară, după ce a încercat-o şi s-a încredinţat că este bună, n-a mai avut inima să scape prilejul: a dat sfoară-n ţară despre acel concert, doar aşa, dezinteresat, ca să mai treacă timpul, în cinstea celorlalţi prizonieri. Ştia desigur (trebuia să ştie) că jos, în bănci, nu stătea nimeni care să fie priceput în ale muzicii. Tocmai de aceea şi interpretarea lui era lipsită de orice strădanie ambiţioasă. Văzînd cum formează cu mîinile şi cu picioarele acele sonorităţi cutremurătoare, văzîndu-i capul blond cum îi apărea din spatele balustradei de la strană, ne-am dat seama că omul acela îşi ducea la îndeplinire uriaşa misiune cu uşurinţă şi cu plăcere, căci între timp dădea binevoitor din cap, fredona, ba chiar şi zîmbea.

Cînta cu o spontaneitate, cu o degajare deosebite — cînta parcă pentru propria sa bucurie. Nu avea note, nici un program dinainte stabilit, ci lua la rînd tot ce îi trecea prin minte. Şi ascultaţi-mă, vă rog, căci este un lucru într-adevăr deosebit de interesant: nu-şi amintea decît opere de Bach! Timp de două ore a interpretat pentru noi preludiile, fugile, toccatele lui Sebastian

Bach; din cîte îmi amintesc acum, a început cu aceea în re minor, care pur şi simplu ne-a răscolit, apoi ne-a legănat în altele mai lente; ne conducea cu uşurinţă din sferele măreţe către cele sufleteşti, din cele intime spre cele înălţătoare şi apoi din nou spre cele evlavioase; timp de două ore s-a jucat cu noi, ne-a modelat asemeni unui demiurg.

Mai mult ca sigur, cunoscătorii de muzică nu ar fi fost nici pe departe atît de impresionaţi de acel concert. Noi însă eram nişte sălbatici, nişte naivi, ascultam pentru prima oară muzică adevărată! Ne-a impresionat elementar, pînă în străfunduri; a avut efectul pe care trebuia să-l aibă asupra unor laici; efectul pe care l-a vrut şi Bach. Ne-a atras într-un fel de vrajă şi, după cum ne-am mărturisit mai apoi unii altora, ne-a făcut, mai mult prin conţinutul umanitar decît prin cel muzical, să avem viziuni. Crucifixul baroc s-a desprins şi a început să plutească în aer ca un avion. Altarul renascentist s-a deschis, a înflorit; iederele gotice au pornit în sus ca trandafirii, s-au tîrît pe nervurile pereţilor şi au acoperit bolţile. După două ore am ieşit din umbra bisericii impresionaţi şi copleşiţi, clătinîndu-ne ca beţi, în alaiul de nuntaşi tot beţi al pietrelor funerare, pe care acum asfinţitul ni le înfăţişa şi mai ruginii, şi mai rustice. Iar departe, în faţă, după diguri, se vedea cenuşiul metalic al mării în asfinţit!

Am mai spus, dar acum o spun din nou: pînă atunci nu avusesem habar de muzică. De cîte ori eram bine dispus, fluieram cîntece ostăşeşti, romanţe sau cel mult arii de operete. Nu ştiam ce este muzica atunci cînd m-am înîlnit pentru prima oară cu ea — şi de la bun început cu Bach şi cu fugile sale! Ei bine, vă rog să-mi spuneţi, cine a pus la cale aceasta? Pot eu crede în altceva decît în providenţă? La fel ca din literatură sau arhitectură, şi din muzică am primit încă din primul moment tot ce era mai bun; la fel cum nici după Tolstoi, nici după Bach nu m-aş fi putut mulţumi cu mai puţin. Nici un copil de bani gata, nici un lord, nici un prinţ oriental n-ar fi primit o educaţie mai aleasă în vreun

colegiu select decît am primit eu, un sărman dezrădăcinat în infernul acelui război pierdut!

Ce era mai bun din toate — şi toate la timpul lor! Acum, cînd mă gîndesc a patra, a cincea oară ce fel de providenţă a făcut să se întîmple aşa, simt că o revelaţie decepţionantă pune stăpînire pe mine. Poate că nu a fost vorba de nici un noroc deosebit; că niciodată nu m-a protejat, nu m-a ocrotit, nu m-a ajutat nimeni; că nu m-am născut sub nici un fel de pavăză ocrotitoare; că nu pot pune totul nici măcar pe seama întîmplării, ca să-i mulţumesc pentru bagajul de neînlocuit pe care mi l-a dat, căci nu întîmplarea a potrivit lucrurile aşa cum le-a potrivit. Ci numai tinereţea mea.

Eram tînăr, da, tînăr! Tot norocul, toate blestemele transformate în binecuvîntări numai tinereţii mele le datorez; n-am primit de la soartă decît atît cît primeşte în mod cinstit orice alt tînăr. Căci tot aşa cum flămîndul îşi scoate cele trebuincioase traiului în cel mai rău caz din gunoi, din iarbă, din bălării, tot aşa supravieţuieşte şi tînărul. Îi e foame de orice, ştie să se folosească de orice, nu există nimic pe lume care să nu-i fie de folos. Dacă trăieşte în mijlocul dezastrului, atunci din mijlocul dezastrului, dacă trăieşte în mizerie, atunci din mizerie îşi filtrează hrana spirituală — şi toate sînt în folosul lui, toate îl fac să se dezvolte, toate îl fac mai bun, mai bogat! Aş putea spune şi că, orice i s-ar întîmpla, nu i se întîmplă decît lucruri bune şi, oricînd i se întîmplă, întotdeauna e momentul potrivit.

Mie tinereţea mi-a dat binecuvîntările ei întruchipate în război, în militărie, în urgiile abătute din toate părţile. E adevărat — în locul lui Tolstoi mi l-ar fi putut da pe Jókai, în locul lui Bach pe Kacsoh Pongrác, în locul primului şi ultimului meu maestru pe Biás, sau Biális (sau cum l-o fi chemat) ghitaristul — era şi el în lagăr; se îmbulzeau, clocoteau în jurul meu tot felul de lucruri care m-ar fi putut influenţa. De ce i-am observat şi i-am păstrat pentru mine tocmai pe Tolstoi şi pe Bach, de ce m-am întors din armată tocmai cu exigenţa ţinutei, a învăţăturii, a autonomiei interioare (cu toate că m-aş fi putut întoarce şi cu altceva), nu ştiu să vă

spun. Trebuie să fi fost totuşi un fel de providenţă: providenţa mea proprie, personală, *imanentă.* Eu n-am fost niciodată norocos, dar receptiv la tot ce este esenţial şi are greutate am fost întotdeauna. De aceea am să ţin la mine însumi pînă la moarte.